

Summary

Oksana Lesyk. Formation of legal regulation of land relations in Poland (1919–1921).

The article is devoted to the historical and legal analysis of the problems of formation of legal regulation of land relations in Poland (1919–1921).

The first important normative legal acts of Poland concerning the legal regulation of land relations are analyzed, in particular the Land Law of 1920 and the Constitution of 1921. It is noted that the Law on Land Reform, adopted on July 15, 1920, consisted of three parts: 1) Land stock (Articles 1-5); 2) Compulsory redemption and redemption price (Articles 6-22); 3) parcelling (Articles 23–37). The law of 1920 provided for: 1) an increase in the amount of land subject to alienation and intended for parcelling and settlement; 2) division of all state and state-acquired lands from its former owners; 3) compensation for landed and ecclesiastical lands that exceeded the maximum norm, in the amount of half of their average market price (Article 13); 4) forced redemption of movable and immovable agricultural equipment (it should be noted that agricultural buildings were purchased at a price as of August 1, 1914, ie at the beginning of the First World War; the owner of several estates had the right to keep no more than one estate – Article 2 and 14); 5) the possibility of obtaining a loan to purchase land in the amount of up to 75% of the value of the site; 6) the provision of land primarily to non-agricultural and small farmers, with priority for war invalids and farm workers (Article 29); 7) transfer of the state parcelling fund to the disposal of the Main Land Administration – a special body for the implementation of land reform (Article 4); 8) deprivation of the right to land of peasants who evaded military service and / or participated in the occupation of agricultural lands (this, in fact, applied to Ukrainians in Galicia who opposed the Polish government). It was established that the following were subject to forced redemption: 1) lands “unfairly” distributed before the revival of the Polish state (as we understand, this also refers to lands that the government of the Western Ukraine began to distribute as a result of its own reform);

2) arbitrarily parceled lands without the permission of the competent authorities; 3) land acquired in the period from August 1, 1914 to September 14, 1919 by persons for whom agriculture was not a professional occupation; 4) land appropriated for the purpose of usurious profits; 5) lands that have changed their owner more than twice during the war, except in the case of the death of the owner or the transfer of a plot for road construction; 6) land necessary for the livelihood of cities and industrial centers; 7) abandoned and uncultivated lands.

Key words: legal bases, legal regulation, land relations, Western Ukraine, Poland.

DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.11

УДК 340.116:321.64:321.2

В.Ю. ТАРТАСЮК

*Володимир Юрійович Тартасюк, аспірант
Національного педагогічного університету імені
М.П. Драгоманова**

ORCID: 0000-0001-9444-5702

РІЗНОМАНІТНІСТЬ ПРАВОВИХ СИСТЕМ У ТОТАЛІТАРНОМУ І ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВАХ

Різноманітність правових систем в тоталітарному і демократичному суспільствах проявляється насамперед через принципову різницю цих типів режимів. Якщо у загальному сенсі під демократією вже понад два тисячоліття розуміють форму політичної організації суспільства, засновану на визнанні громадян основним джерелом влади із забезпеченням їх можливості здійснювати вплив на прийняття політичних рішень, принаймні шляхом участі у періодичних виборах, то доля наукового концепту тоталітаризму в суспільно-гуманітарних науках більш короткотермінова.

Тоталітаризм як наукове поняття виникає у другій половині ХХ ст. та пов'язаний із аналізом історичного досвіду окремих країн Європи та Азії, зокрема Італії, Німеччини, СРСР, Китаю, Камбоджі, Північної Кореї тощо. Якщо демократія як концепт має принаймні декілька вимірів: інституціональний, правовий, нормативістський, де він може бути осмислений в якості ідеально-абстрактної моделі із мінімально необхідною кількістю ознак (широкі політичні права населення, виборність правлячих та верховенство права), то пост-пріорний аналіз тоталітаризму призвів до дискусій і про джерела його виникнення, і про іманентні родові якості.

Серед найбільш відомих теоретиків, які здійснили загальнотеоретичну експлікацію цього явища, згадаємо Р. Андерсона, Х. Арена, З. Бжезинського та К. Фрідріха, Ж. Желева, Е. Ноель-Нойман, К. Попера, П. Сондола, Дж. Сороса, Ф. Хайека. У пострадянській політичній та правовій науці аналіз тоталітаризму (та особливо радянської спадщини) здійснювали: у загальнофілософському напрямі – Б. Гаврилишин, М. Ільїн, М. Попович, О. Феоктистова, в політико-режимному аспекті – А. Калініна, О. Фісун, А. Циганков, М. Чабанна, в контексті ідеологічного впливу – В. Андрущенко, Ю. Біденко, Д. Видрін, М. Михальченко, М. Полохало, у правовій сфері – К. Бондарева, О. Данильян, П. Петровський, С. Погребняк, П. Рабінович.

© В.Ю. Тартасюк, 2020

* *Volodymyr Tartasiuk, Postgraduate student of the National Pedagogical Dragomanov University*

Метою статті є здійснення аналізу різноякісності демократичних та тоталітарних систем, визначення правових критеріїв їх розмежування.

У 1952 р., будучи визначений на міжнародному симпозіумі політологів у США як «закрита і нерухома соціокультурна і політична структура, в якій будь-яка дія – від виховання дітей до виробництва й розподілу товарів – спрямовується і контролюється з єдиного центру»¹, тоталітаризм знайшов свою ґрунтовну розробку у низці фундаментальних досліджень його ознак та факторів (К. Поппер, Х. Аренд, Зб. Бжезінський, Р. Арон, Т. Адорно), які стали класичними в політичних та філософських науках.

Зокрема, Р. Арон виділяє наступні політико-правові риси в якості головних: монопольне право певної партії на політичну діяльність; ідеологія цієї партії проголошується єдино правильною, а згодом – державною; виняткове право держави на силовий вплив та засоби переконання, державне керування засобами масової комунікації; підпорядкування більшості видів економічної та професійної діяльності державі; політизація та ідеологізація суспільства, вчинків його членів, оскільки будь-яка діяльність є державною й підпорядкованою вимогам ідеології; продовження цього є репресії (поліцейські й ідеологічні) і навіть терор². Однак, на його думку, визначаючи тоталітаризм, можна, зрозуміло, вважати головним виняткове становище партії, або одержавлення господарської діяльності, або ідеологічний терор. Але саме явище отримує завершеного вигляду лише тоді, коли всі ці ознаки об'єднані і повністю виражені².

Таке саме твердження ми можемо застосувати й до демократії – виборність представницьких органів більшістю населення стає дієвим при верховенстві права, а права людини можуть бути ефективно захищені при наявності справедливої та ефективного системи юстиції із розділеними повноваженнями.

На нашу думку, важливо не тільки провести певне розмежування не лише між демократією і тоталітаризмом, а й підкреслити нетотожність останнього авторитарному правлінню. При авторитаризмові також наявна узурпація влади, що може мати характер одноосібної тиранії, зрощення та підконтрольність її гілок, обмеження прав людини тощо. Х. Арендт наголосила на принципових розбіжностях між тоталітарним правлінням, диктатурами і тираніями. Деспотії та тиранії, на її думку, передбачають рівність умов для підвладних, але для тоталітарного правління таке зрівнювання не було достатнім, оскільки не зачіпало неполітичних суспільних зв'язків між підвладними³. Водночас тоталітарні режими призводять до руйнації таких зв'язків, атомізуючи суспільство та нівелюючи будь-які формальні або неформальні об'єднання, окрім тих, що санкціоновані та зрощені з тотальною державою.

Як зазначає вітчизняна дослідниця М. Чабанна, у авторитарній державі зазвичай є елементи громадянського суспільства, які не повністю поглинаються державою. Також на протигагу принципу заборони створення інших партій при тоталітаризмі за авторитарних режимів можлива багатопартійність, але реальної конкуренції між партіями у боротьбі за владу немає. При цьому допускаються обмежений плюралізм, існування формальної, підконтрольної владі опозиції, навіть формальна боротьба за владу. Проте діяльність такої опозиції не може загрожувати основам системи. Реальна конкуренція у боротьбі за політичну владу не допускається. Заборона суспільно-політичного плюралізму, опозиційних партій та рухів є особливою рисою суто тоталітарних режимів. У тоталітарній державі заборонено навіть формальну опозицію³.

Визначаючи тоталітаризм як «специфічний тип сучасного режиму за часів масової демократії, який тримає населення під контролем за допомогою різноманітних засобів, особливо терору»⁴, М. Кертіс виокремив такі його ознаки: офіційна ідеологія, спрямована на побудову політичного і соціального порядку та створення нового типу особистості; монополія певної політичної сили на тотальний контроль суспільства, впровадження всеохоплюючого конформізму, терору й політичної поліції; ієрархічна однопартійна система; підміна особистих інтересів суспільними; централізація влади, недопущення опозиції та інакودумства; непідконтрольність вищої влади суспільству; контроль з боку партії та уряду над засобами масової інформації й освітньою системою для мобілізації громадян; відсутність вільних виборів; монопольний контроль над зброєю та армією; відмова громадянам у вільному виїзді за кордон; централізована планова економіка та контрольоване споживання.

Інший американський політолог Зб. Бжезінський до основної відмінної риси тоталітаризму відносить гіпертрофовану ідеологічну детермінацію права, поточного адміністративного управління та соціального життя. Він вважає, що тоталітарні системи якісно відрізняються від інших форм авторитарної влади – традиційних диктатур, або від того, що називають «тоталітарними елементами в допромислових суспільствах», чи від сучасних націоналістичних однопартійних режимів – тим, що їх ідеологія цілком відкидає попередню форму правління і дає рецепт для повної перебудови суспільства та людини; абсолютистський характер їхніх ідеологій звільнює від всяких моральних або традиційних та правових обмежень, і вони вважають себе спроможними вживати навіть найбезжалюїших заходів задля зміцнення своєї влади та досягнення своїх ідеологічних цілей⁵.

Втім, ми солідаризуємось із тими дослідниками, які розмежовуючи ці три типи режимів (авторитаризм, тоталітаризм та демократію) звертають увагу на певну подібність деяких рис. Зокрема Ю. Біденко стверджує, що і тоталітаризм, і демократія є системами, засновані на цінностях та ідеологіях (принаймні в момент свого становлення та легітимації), а також вимагають індивідуальної активності від членів суспільства щодо підтримки політичної системи задля свого сталого існування⁶.

Здатність до суспільної мобілізації також є однією з рис, які можна застосувати й до демократичних та тоталітарних суспільств, і яка доволі слабо проявляється при авторитарному правлінні. Як зазначає А. Калініна, хоча передумови тоталітаризму і є досить різноманітними, історичний досвід свідчить, що тоталітар-

ний режим, як правило, виникає в тих обставинах, коли перед країною постають виняткові завдання, для розв'язання яких необхідні надзвичайна мобілізація і концентрація зусиль усього населення, котре в масі своїй підтримує цей режим і виявляє готовність до певних жертв⁷. Сам же спосіб мобілізації (модель здійснення владою політичних рішень і залучення населення для виконання їх) за тоталітаризму, на думку А. Пехніка, може реалізовуватись інтенсивно через створення внутрішньо психологічного ентузіазму, а також екстенсивно – за допомогою репресивно-пропагандистського апарату⁸. Харизматичне лідерство як основа інтенсивної внутрішньої мобілізації за тоталітаризму має переважно індивідуалізований характер, причому навіть найближче оточення лідера значною мірою дистанційоване від нього. Демократії ж застосовують «м'яку силу» апеляції та стимулів, що діє через мережу благодійних, волонтерських, неурядових організацій, низових ініціатив, транслюється через шкільну громадянську освіту, лідерів думок, інтелектуалів, діячів культури.

Тоталітарна влада є, по суті, абсолютною, її прерогативи не обмежені ні правом, ні інституційними засобами, а в своїй діяльності вона широко використовує неправові методи впливу на суспільство. Як зазначає К. Бондарева, однією із суттєвих ознак тоталітарного режиму є характер співвідношення права з тоталітарною державою та її владою. Якщо для всіх інших політичних режимів характер співвідношення права з державою може бути охарактеризований як частковий (авторитарний режим) або суцільний (демократичний режим, однією з умов якого є панування права над державою й зумовлення спрямованості діяльності держави та методів її реалізації правом), то в умовах тоталітарного режиму право стає лише інструментом держави для нав'язування суспільству й людині своєї волі⁹.

Окрім нівелювання ролі права в цілому, у юридичній літературі знаходимо й такі загальні риси тоталітаризму як правового явища: а) заперечення цінності людини як індивіда (нівеляція прав людини, нищення незалежності судової влади та набуття правоохоронними органами каральних функцій)⁹; б) панування держави над людиною та суспільством, усепроникаючий контроль за діяльністю громадян і громадських організацій¹⁰; в) домінування в управлінні державою методів насилля та військово-поліцейського терору, безконтрольність влади з боку суспільства та концентрація всієї державної влади в одному центрі¹¹; г) переважання обов'язків у співвідношенні із правами особи, наявність феномена прав-обов'язків їхня невіддільність та взаємозалежність у правовому статусі особи замість усталеного гарантованого обсягу прав і свобод¹².

На нашу думку, здійснюючи аналіз різноманітності демократичних та тоталітарних систем, варто додати наступні правові критерії розмежування:

1. *Трактування та реалізація прав людини* як таких мають не лише різний обсяг, а й різне розуміння – якщо демократії тяжіють до пріоритету індивідуальних «природних» прав, то тоталітарні віддають перевагу закріпленню і застосуванню колективних прав (націй, класів, профспілок). При цьому відбувається не лише пріоритизація та суцільне піднесення певних верств чи колективів, але й репресії, покарання та дискримінація також носять колективно-груповий, а не індивідуальний характер.

2. *Правова та політико-ідеологічна пріоритизація певних колективів* (державних організацій, партійних структур, класу пролетаріату), так само як і декларована свобода доєднання до них, при цьому не передбачає *негативної свободи* вільного виходу з цих асоціацій або безкарної неучасті в них. Водночас негативні свободи є важливими складовими прав людини в демократичних державах (як-от свобода не брати участь в організаціях та партіях, не давати свідчень проти себе, навіть не займатись трудовою діяльністю тощо).

3. *Ревізіоністське ставлення до інституту громадянства*. У демократичній державі зазвичай всі, хто народився на її території (право землі) або від громадян (право крові), отримують її громадянство. При цьому принциповим є збереження за кожним громадянином права після повноліття відмовитися від громадянства і набути громадянства іншої держави, у той час, коли сама держава зазвичай не може позбавляти цього статусу. Принципово інакше виглядає ситуація в тоталітарній державі. Як зазначає Т. Андрусак, «тут можливі як масове позбавлення певних категорій населення громадянства і видворення їх з країни, що мало місце в націонал-соціалістичній Німеччині, так і практична неможливість відмовитися від громадянства чи набути громадянства іншої держави, як це було в Совецькому Союзі»¹³.

4. *Переважає кримінального права над цивільним та адміністративним* навіть при формальному існуванні або кодифікації таких норм. Демократичні системи мають доволі розвинуті системи адміністративного та, особливо, цивільного права (яке може бути засновано як на прецедентах, так і на складній системі законодавчо закріплених правил), мета якого насамперед – відновлення прав потерпілого та корекція поведінки порушника, в тоталітарних державах навіть адміністративні чи цивільні справи можуть містити можливість карного покарання як в індивідуальному, так і масовому застосуванні, а покарання, властиві для кримінального права, можуть застосовуватись до господарських процесів.

5. *Низька функціональна специфікація системи юстиції*, невіддільність суду від прокуратури, нерозвинутість системи спеціальних судів, політична вмотивованість правових рішень за умов тоталітарного режиму. Разом із тим у демократичних державах функції охорони правопорядку, державного звинувачення, адвокатури, суду та застосування покарань чітко розмежовані – інституційно, нормативно та процесуально, а принципи презумпції невинуватості, обґрунтування звинувачення, законності здобуття доказів та раціонального сумніву при визначенні вини є базовими при кожному з етапів демократичного правового процесу.

- ¹ Кульчицький С.В. Тоталітаризм. Енциклопедія історії України : в 10 т. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. Т. 10 (Т-Я). 784 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Totalitaryzm>
- ² Арон Р. Демократия и тоталитаризм. Москва, 1993. 303 с.
- ³ Чабанна М. Авторитаризм і тоталітаризм. Уявна подібність та сутнісна різниця. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 83–92.
- ⁴ Curtis M. Totalitarianism. New Brunswick. New York: Transaction Books, 1979. 128 p.
- ⁵ Бжезинский Зб. К. Идеология и власть в советской политике. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1963. 127 с.
- ⁶ Біденко Ю.М. Идеологічні детермінанти політичного процесу (державний та глобальний виміри) : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Харків, 2009. 241 с.
- ⁷ Калиніна А.О. Виникнення тоталітаризму: умови формування та типологія. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2014. Вип. 51. С. 264–272.
- ⁸ Пехнік А.В. Різновиди тоталітаризму: спільне й особливе. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2000. Вип. 9. С. 118–122.
- ⁹ Бондарева К. Трансформації права та його інститутів у тоталітарних політичних режимах. *Юридична Україна*. 2012. № 10. С. 11–16.
- ¹⁰ Петrenchко З.М. Витоки ідеї поліцейської держави. *Наше право*. 2014. № 2. С. 33–37.
- ¹¹ Субота С.І. Особливості взаємодії громадянського суспільства та поліції в умовах тоталітарного політичного режиму. *Право і безпека*. 2016. № 1 (60). С. 73–80.
- ¹² Юрчак І.Р. Обов'язки особи: теоретико-правовий вимір: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Міністерство внутрішніх справ України, Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 185 с.
- ¹³ Андрусак Т. Тоталітарні структури: базові характеристики. *Часопис «І»*. 2002. Число 25. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n25texts/andrusiak.htm>

Резюме

Tartasiuk V.Yu. Rізноякісність правових систем у тоталітарному і демократичному суспільствах.

У статті подано аналіз різноякісності демократичних та тоталітарних систем, запропоновано наступні правові критерії розмежування: різне трактування та реалізація прав людини, наявність негативної свободи, ревізійні ставлення до інституту громадянства, переважання кримінального права над цивільним та адміністративним, а також низька функціональна специфікація системи юстиції у тоталітарних державах.

Ключові слова: тоталітарний режим, демократичне суспільство, держава, право, права людини.

Резюме

Tartasiuk V.Yu. Разнокачественность правовых систем в тоталитарном и демократическом обществах.

В статье представлен анализ разнокачественности демократических и тоталитарных систем, предложены следующие правовые критерии разграничения: разная трактовка и реализация прав человека, наличие негативной свободы, ревизионистское отношение к институту гражданства, преобладание уголовного права над гражданским и административным, а также низкая функциональная спецификация системы юстиции в тоталитарных государствах.

Ключевые слова: тоталитарный режим, демократическое общество, государство, право, права человека.

Summary

Volodymyr Tartasiuk. Diversity of legal systems in a totalitarian and democratic society.

The article presents an analysis of the diversity of democratic and totalitarian systems, proposes the following legal criteria for delineation: different interpretation and realization of human rights, the presence of negative freedom, revisionist attitude to the institution of citizenship, the predominance of criminal law over civil and administrative, as well as the low functional specification of the justice system in totalitarian states.

The diversity of legal systems in totalitarian and democratic societies is manifested through the fundamental difference between these types of regimes. While, in general terms, democracy is a form of political organization of society based on the recognition of citizens as the main source of power with the ability to influence political decision-making, at least through participation in periodic elections, the fate of the scientific concept of totalitarianism in the humanities is shorter.

It is important to draw a certain distinction not only between democracy and totalitarianism, but also to emphasize the latter's non-identity to authoritarian rule. In authoritarianism, there is also a usurpation of power, which may have the character of sole tyranny, the fusion and control of its branches, the restriction of human rights and the like. Despotism and tyranny provide for equal conditions for subjects, but for totalitarian rule such equalization was not sufficient since it did not affect non-political public relations between subjects. At the same time, totalitarian regimes lead to the destruction of such ties, atomizing society and leveling any formal or informal associations other than those authorized and merged with the total state.

Totalitarianism and democracy are systems based on values and ideologies (at least at the time of their formation and legitimization) and also require individual activity from members of society to support the political system for the sake of their sustainable existence.

For political regimes, the nature of the relationship of law to State can be described as a partial – authoritarian regime, or a continuous – democratic regime, one of the conditions of which is the rule of law over the State and the determination of the orientation of the State and its methods of implementation by law. Under a totalitarian regime, law becomes only an instrument of the State to impose its will on society and man.

Key words: totalitarian regime, democratic society, state, law, human rights.